

Ìlò-Èdè nínú àwọn Ètò Yorùbá ní Ilé-Iṣẹ̀ Rédiò UNILAG FM 103.1

Òjọ, Esther Titilayò, PhD & Oyesiji, Ezekiel Oluwasegun

Àṣamò

Èdè jẹ́ irin-iṣẹ́ ibánisòrò tí kò ṣe é fi ọwọ́ rọ́ sẹ́yìn ní àwùjọ ọmọ ènìyàn. Fún igbéláruge èdè àti àṣà Yorùbá ní àwọn ilé-iṣẹ́ rediò ṣe ní gbé ètò wọn jáde ní èdè Yorùbá. Ọkan gbòógì ní ilé-iṣẹ́ rediò UNILAG FM 103.1 jẹ́ nínú wọn. Látàrí eyí, iṣowólo-èdè àwọn ètò elédè Yorùbá lórí ikànni yíi gba àkítèsí akadá́ tí a bá fi ojú wo ọ̀nà tí àwọn atókùn ètò ní gbà ṣe àgbekalẹ̀ èrò wọn. Èròngbà Iṣẹ́ ìwádíí yíi ní láti wo ilò-èdè àwọn ètò Yorùbá ní ilé-iṣẹ́ rediò UNILAG FM 103.1 láti gbé àwọn olúborí èròjà igbòròkalẹ̀ àti àbájáde ipa àwọn ilò-èdè yíi nínú àwọn ètò elédè Yorùbá síta bọmbo. A ṣe ifòròwáni-lénu-wò lénu àwọn atókùn ètò wònyí, a sì ṣe àkásílẹ̀ ipèdè wọn tí a dáko, a gbé itúpalẹ̀ wa lórí oṣùnwòntí tìrì Ìgbòkànlé tí ó ní ṣàlàyé ibáṣepọ́ tí ó wà láàrìn àwọn olùgbò, igbòhùnsáfẹ́fẹ́ àti àwùjọ lápapọ́. A yan ètò Yorùbá mǎrùn-ún: Láyé Ìgbà kan, Ẹ́máa mílki, Obinrin ní mí, Ìtánsàn Òwe, Ó fa kíkí àti Bǎríkà Jímò. Àrífayọ́ wa ní pé, àtínúdá àwọn atókùn ètò yíi kásiàrà nítòrí pé ipèdè wọn dánmórán, ó sì tún bá ògangan ipò mu. Lára òkan-ò-jòkan àwọn ọ̀nà-èdè ní wọn fí dáṣò ewá ró ipèdè wọn ní ifohunpèniyàn, àwítúnwí, àfíwe, àti èròjà alohùn àbáláyé bí oríkí, orin, àti òwe. Àbájáde iṣẹ́ yíi tǎnmólẹ̀ sí bó ṣe ṣe pàtàkì tó láti mǎa gbé àwọn ètò rediò jáde ní èdè abíníbí kí àmúgbòdòrò àti itèsíwájú lè bá èdè àti àṣà Yorùbá, pàápáá jùlò ilò-èdè àwọn ètò lórí ikànni yíi wúlò fún idárayá, ikilò iwà, itòṣoná, bíbu ẹnu atẹ́ lu iwà ibájẹ́ àti iṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ miiran.

Kókò-òrò: ètò Yorùbá, igbòròkalẹ̀, iṣowólo-èdè, tìrì Ìgbòkànlé, ilé-iṣẹ́ rediò UNILAG FM 103.1

Ìfáára

Èdè jẹ́ ọ̀nà tí à ní gbà láti gbé ifẹ́ inú tàbí èdùn ọkàn ẹ̀ni jáde ní ọ̀nà tí yòò gbà yé olùgbò (Mákindé 1997, Oyèbádé 2005). Bakan naa, irinṣẹ́ àti ohun èlò igbòròkalẹ̀ ní èdè jẹ́ lǎwùjọ Yorùbá. Bẹ́ẹ̀, ọkan pàtàkì nínú àwọn ààyè tí èdè Yorùbá ti ní jẹ́ lílò jù ní orí rediò. Àwọn onímọ́ isáájú tilẹ̀ ti fihàn pé rediò àti tẹlifisàn mǎa ní nípa lórí igbésí ayé ọmọniyàn, nípa títa àwọn èniyàn jí àti kíkọ́ wọn ní iwà ọmólúàbí (Ògúnnyemí, 1995:3-4; Àkànbí àti Aládésanmí, 2014:564; Hassen, 2016:41).

Kò wá ní yà wá lénu pé bí ilé-iṣẹ́ rediò UNILAG FM 103.1 ṣe kéré lójọ́ orí mọ́ àti àwùjọ àwọn akẹkọ́ tó wà, àgbáyamúyamù ní iṣowólo-èdè àwọn atókùn ètò ajemọ́ èdè Yorùbá lórí ikànni yíi. Ohun tí a lèrò pé o fa eyí ní pé, àwọn tó mọ́ ojúlẹ́jà àti àpadé-àludé àmúlò èdè Yorùbá, tó ní fi àkànṣe ètò wònyí ṣe pápá igbàradí fún àṣodátọ́ èdè Yorùbá ló jẹ́ atókùn àwọn ètò náà. Nítòrí náà, igbòròkalẹ̀

pèlú èdè wọn jẹ wá lógún nínú iṣẹ yí kí á lè ṣe àfihàn ẹwà èdè, àròjinlè, àrògún àti àròbájó tó n jade nínú àgbékalẹ̀ èrò wọn lóri òkan-ò-jòkan ètò tí wọn n ṣe. Lára àwọn ètò ajemọ̀ èdè Yorùbá lóri Unilag Rádió UNILAG FM 103.1 tí a ṣà yàn: *Láyé Igbà kan, Ẹ máa míliki, Obinrin ni mí, Itànsàn Òwe, Ó fa kíkí àti Bàrikà Júmọ̀*. Àkóónú àwọn ètò yí, iṣowọlo-èdè àwọn atókùn ètò yí àti àgbékalẹ̀ èrò wọn ló jẹ̀ àfojúsùn wa nínú pépà yí. A ṣe àgbéyèwò àwọn ọ̀nà-èdè àti àbájáde àwọn ilò-èdè lóri àwọn ètò ajemọ̀ èdè Yorùbá lóri UNILAG FM. Eléyìí ló sì ṣe àfihàn pé èdè ni ọ̀pómúléro atókùn fún èrò tó fakiki (Òjọ̀, 2016).

Nínú iṣẹ̀ iwádìí yí, a yan ilé-iṣẹ̀ rádió UNILAG FM 103.1 nítorí pé ó jẹ̀ ilé-iṣẹ̀ rádió àkókó tí a gbé kalẹ̀ sínú ogbà fásití ní orilẹ̀-èdè Nàìjíríà. A ṣe àgbéyèwò oríṣííríṣí àrà tí àwọn atókùn ètò àti àwọn akàròyìn máa n dá pèlú èdè Yorùbá lóri rádió. Itèsíwájú, igbéláruṣe àti imúgbòòrò sì n dé bá èdè àti àṣà Yorùbá látàrí ipa tí rádió àti telifíṣhọn n kó (Sheba 1989). Ilò-èdè láàárín àwùjọ̀ kan sí òmíràn a máa yàtò bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ẹ̀yà kan náà ni wọn, èdè kan náà ni wọn n sọ. Ilànà tí wọn n gbà lo èdè láti ṣe ìpolówó ojà, ó yàtò sí ilànà tí wọn n gbà lo èdè láti pètù sí aáwò. Ilànà tí wọn n gbà lo èdè láti fi àṣà àti iṣe hàn nípa lílo àkànlò èdè àti àdàpẹ̀, yóò yàtò sí ilànà tí wọn n gbà lo èdè lásikò idánilékkò. Bí àwọn oṣiṣe owó ṣe n lo èdè kò lè rí bakan náà pèlú bí àwọn kárakàtá tabí oníṣòwò ṣe n lo èdè. Àwùjọ̀ kọ̀ọkan ni ó n ṣiṣe alágbède ọ̀rò, tí wọn n tún ọ̀rò inú èdè rọ, kí ó lè bá èrò àti ohun tí wọn fẹ̀ lo ọ̀rò náà fún mu. Ilò èdè nínú àwọn ètò tí ilé-iṣẹ̀ Rádió UNILAG FM 103.1 ni ó jẹ̀ iṣẹ̀ yí lógún.

Tíọ̀rì Àmúlò: Tíọ̀rì Igbókànlé

Lóri Tíọ̀rì Igbókànlé (Dependency Theory), Ball-Rokeach àti DeFleur (1976:3-21) ní ó kọ̀kọ̀ gbé é kalẹ̀, láti inú ẹ̀ka-imọ̀ ibára-ẹ̀ni-sòrò. Tíọ̀rì yí ṣàlàyé ibáṣepọ̀ tí ó wà láàárín àwọn olùgbọ̀, igbóhùnsáfẹ́fẹ́ àti àwùjọ̀ lápapọ̀. Tíọ̀rì yí fi yéni pé àwọn ẹ̀niyàn máa n gbókànlé ọ̀rò/àlàyé láti orí àwọn ikànni igbóhùnsáfẹ́fẹ́ látàrí àti tán àwọn àìní wọn kan àti láti jẹ̀ kí àwọn àfojúsùn wọn wá sí imúṣe. Àmọ̀ ṣá, wọn yán an pé a kì í gbókànlé gbogbo ikànni igbóhùnsáfẹ́fẹ́ bakan náà. Oṣùwọn méjì ni wọn gbà pé ó máa n sọ irú àwọn ikànni tí ẹ̀niyàn máa n gbókànlé. Àkókó ni pé, a máa n gbàrà lé ikànni tí ó bá tán oṣòrò ẹ̀ni wá ju ẹ̀yí tí ó kàn n tan diẹ̀ nínú ẹ̀ni wá lọ. Ohun kejì ní idúróṣinṣin àwùjọ̀. Nígbà tí àwùjọ̀ bá n yí padà, tí igbàgbọ̀, èrò àti àṣà wọn sì n lú pọ̀ mọ̀ tí àwọn àwùjọ̀ mífiràn, dandan ni kí igbóhùnsáfẹ́fẹ́ náà yí padà láti fi iyípadà àwùjọ̀ hàn, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn iyípadà àwùjọ̀ tí kò bójú mu tó tabí tó tako iwà rere ni wọn gbọ̀dọ̀ bu ẹ̀nu àtẹ̀ lù. Níwọn igbà tí ó sì tí jẹ̀ pé ẹ̀ni ní nírú àsikò bá yí máa n wà lẹ́wọ̀ àṣà àti ipò tí àwùjọ̀ wà, àwùjọ̀ jẹ̀ oṣùwọn kan pàtàkì tí ó máa n sọ ohun tí àwọn ilé-iṣẹ̀ igbóhùnsáfẹ́fẹ́ máa n gbé jáde àti irú ohun tí àwọn ẹ̀niyàn fẹ̀ gbọ̀.

Nítorí pé ohun tí ó jẹ̀ tíọ̀rì yí lógún jù ni ibáṣepọ̀ tó wà láàárín ètò igbóhùnsáfẹ́fẹ́ àti àwùjọ̀ (Riffe, Lacy àti Varouhakis, 2008: 2), ó wúlò fún iṣẹ̀ yí

níwọn ìgbà tí ó jẹ pé iwòye àwọn èniyàn àwùjọ ni à ò wò. Kí í sì ẹ̀ iwòye wọn nípa ohun mǹràn bí kò ẹ̀ nípa bí àwọn ètò Yorùbá tí wọn n gbọ́ lórí rádiò ẹ̀ ní fònrere èdè àti àṣà Yorùbá sí, pàápàá jùlọ́ ní àṣikò yìí tí èdè àti àṣà Yorùbá kò fi bèẹ̀ níyí mọ́ lọ́dọ̀ ọ̀pọ̀ àwọn èniyàn lòde-òní.

Àṣàyàn Ètò Yorùbá ní orí UNILAG FM 103.1

Kò sì ilé-iṣẹ́ rádiò tí kò ní ihun àti ètò. Àwọn ni ọ̀nà tàbí àwọn ohun tí a hun pọ̀ mọ́ ara wọn tí ó mú u di odidi. Ilé-iṣẹ́ rádiò yìí bí àwọn yòókù nàà ní àwọn ohun tí ó jẹ́ bí kókó ọ̀rọ̀ inú ètò wọn. A ẹ̀ àgbéyèwò diẹ̀ lára wọn:

Láyé Ìgbà Kan

Ètò *Láyé Ìgbà Kan* máa n wáyé ní gbogbo ọ̀jọ̀ iṣẹ́gun láti déédéé agogo méfà àbọ̀ irọ̀lẹ́ sí agogo méje àbọ̀ alẹ̀. Ètò yìí dá lórí ẹ̀ṣe àfihàn àti ìgbé-láruṣẹ́ fún àwọn àṣà àti iṣe àwùjọ Yorùbá pàápàá jù lọ́ àwọn àṣà tí ó ti n di ohun ìgbàgbé ní ọ̀de-òní. Bákan nàà, ó máa n ẹ̀ àfiwéra àwọn àṣà àti iṣe àwùjọ Yorùbá ti ayé ìgbàni àti iṣe ọ̀de ọ̀ní. Ètò nàà máa n ẹ̀ àfihàn àwọn ewu tí ọ̀lájú àti àṣà ọ̀kèèrè ti ẹ̀ sí àṣà àwọn èniyàn Adúláwọ̀.

Ohùn orin tí n ẹ̀ apẹ̀júwe *layé ìgbà kan* ni atókùn ètò yìí fi máa n wólé, tí ó sì fi máa n la ọ̀rọ̀ rẹ̀ lórí ètò nàà. Orin nàà lọ́ báyii:

Láyé ìgbà kan rí...

Ayá n gbọ́ tokọ

Omọ́ n gbọ́ tí Bàbá a rẹ̀

Láyé ìgbà kan

Ẹ̀gbón nísìnyí, nńkan ti yí padà

Ibo layé n lọ́?

Aya ọ̀ gbọ́ tokọ

Omọ́ ọ̀ gbọ́ ti Bàbá a rẹ̀

Ibo layé n lọ́?

Láyé ìgbà kan,

Àṣà àti iṣe wa nígbà yẹn ní itumọ̀

Láyé ìgbà kan rí,

Kò sí ẹ̀lẹ̀yà-mẹ̀yà,

Kò sí ijà ẹ̀sìn

Láyé ìgbà kan rí.

Ẹ̀gbón nísìnyí,

Ojoojúmọ́ là n bára wa jà

Ibo layé ní lẹ....?

Kókó ohun tí ètò nàá dá lé lórí ni pípe àkíyèsí gbogbo àwùjọ Yorùbá sí àwọn àṣà àti ìṣẹṣe wa tí àwọn ènìyàn ò kà kún mọ ní òde òní. Nínú àkíyèsí tí a ṣe nípa títétísí ètò yíí tí ó wáyé ní ojọ kẹsàn-án, oṣù karùn-ún, ọdún 2023. Atókùn ètò nàá bèrè ètò nàá pẹ̀lú àdúrà sí Ọlórún. Ó ṣe ibà “Allah” fún àwọn èlèsin “Mùsùlùmí”, ibà “Jèhófá” fún àwọn èlèsin “Kìrìstèní” àti ibà “Olódùmarè” fún àwọn “èlèsin àbáláyé”. Atókùn ètò nàá ki àwọn aláṣe ilé-ìṣe Rádíò UNILAG FM 103.1. Ó júbá àwọn àgbààgbà tí ó wà ní ilé-ìṣe nàá àti àwọn tí ó jẹ kí ètò nàá di ṣíṣe. Lẹyìn èyí, atókùn ètò nàá sọ kókó inú isọrì ètò ojọ nàá.

E Maa Miliki

Ago mẹfà àbò iròlẹ sí méje àbò iròlẹ Ojórú ni ètò yíí maa ní wáyé. Àkíyèsí wa nípa ètò nàá fi hàn pé, èrèdì ètò nàá ni láti dá àwọn olùgbọ wọn láráyá àti láti sọrọ lórí àwọn ohun tí ó n lẹ ní àwùjọ wa. Àwọn atókùn ètò yíí maa ní ṣe èyí nípa kíko àwọn oríṣiíríṣií orin ní orí ẹrọ Rádíò àti nípa ṣíṣe ibèèrè fún àwọn olùgbọ wọn. Kókó ìṣe tí ètò yíí ní ṣe ni láti ṣe ìṣe idárayá fún àwọn olùgbọ wa.

Obinrin Ni Mi

Ago mẹfà iròlẹ sí ago mẹfà àbò ni wọn maa ní ṣe àgbékalẹ ètò nàá ní gbogbo ojọ Ojóbọ ni ètò yíí maa ní wáyé ní. Ètò nàá jẹ èyí tí ó ṣe àfihàn àwọn obinrin àwùjọ pàápàá jù lẹ àwọn obinrin lówùjọ Yorùbá. Ètò nàá ní wáyé gégé bíi idánìlẹ̀kọ̀ọ̀ fún àwọn obinrin lówùjọ. Oríṣiíríṣií irísí àti àwọn ohun tí obinrin maa ní là kojá ní ètò yíí maa ní mẹnubà. Ètò nàá maa ní gbiyanjú láti kọ àwọn obinrin àwùjọ ní àwọn ọ̀nà àti igbésè tí wọn yóò gbà láti fi ṣe àṣeyọrí lówùjọ.

Itansan Owe

Ní ojọ Ajé ni ètò yíí maa ní wáyé ní déédé ago mẹfà àbò. Ètò nàá maa ní ṣe igbéláruṣe àṣà, ìṣe àti èdè abinibí nípa ṣíṣe àgbeyèwò ohun tí ó bá níṣe pẹ̀lú èdè Yorùbá pàápàá jù lẹ àwọn ọ̀wè àti ọ̀rọ̀ àgbà ní ilẹ̀ Yorùbá. Ètò nàá maa ní fi àyè ibèèrè sílẹ̀ fún ẹnìkẹ̀nì tí ó bá fẹ̀ bèèrè ohunkóhun tó níṣe pẹ̀lú èdè Yorùbá.

O-Fa-Kiki

Ètò nàá maa ní wáyé ní ojọ Ètì ní ago méjì ọ̀sán. Ètò nàá jẹ ètò to maa ní ṣe àgbeyèwò àwọn ohun bíi: ètò idárayá, ètò ẹ̀kọ̀, ètò iròyin àti bèẹ̀ bèẹ̀ lẹ. Ètò nàá jẹ ètò tí ó maa ní ṣe àkọjó ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn ètò miiran tí wọn yóò sì ṣe àgbékalẹ̀ rẹ̀ fún àwọn olùgbọ̀ wọn. Àkíyèsí nípa ètò yíí ní ó n ṣe igbéláruṣe fún èdè àti àṣà ilẹ̀

ìṣẹ́ íbáńsọ̀rọ̀. Èdè ni òpómúléro àti ẹ̀mí lítírẹ̀ṣọ̀. Èdè ni ó jẹ́ epo tí gbé ọ̀kò lítírẹ̀ṣọ̀ nín; òun sì ni èjẹ́ tí fún lítírẹ̀ṣọ̀ ní okun àti agbára láti mí.

Ifohunpèniyàn

Ifohunpèniyàn ni irufẹ́ ọ̀nà-èdè kan níbí tí ònṣẹ̀dè tàbí oluṣọ̀ ti gbé àbùdá èniyàn wọ̀ nńkan tí kí í ṣe èniyàn. “Ifohunpèniyàn jẹ́ ọ̀nà-èdè tí ó máa ń jẹ́ kí àwọn nńkan tí kí í ṣe èniyàn hùwà gégé bí èniyàn.” (Orímóògùnjẹ́, 1996:60).

Gbígbe àbùdá èniyàn tàbí àwọn ohun abẹ̀mí tí ó ní ìṣe èniyàn ni ọ̀nà-èdè yíi máa ń gbé wọ̀nú ohun tí kò ní àbùdá nàà. Ọ̀nà-èdè yíi ni a ń lò nígbà tí a bá fún ohun tí kò lẹ̀mùì, tàbí ohun tí a kò fi ojú rí àti àwọn ohun miiran tí kí í ṣe èniyàn ní agbára láti hùwà bí èniyàn. A tún lè ṣe àpẹ̀júwe ifohunpèniyàn gégé bíi gbígbe-ìrísí àti ìṣesí èniyàn wọ̀ nńkan tàbí ohun tí kí í ṣe èniyàn. Ifohunpèniyàn ni n jẹ́ kí ìṣe-ọ̀nà dùn, ó sì tún jẹ́ kí ọ̀rọ̀ kúrò ní ọ̀rọ̀ sákálá.

Ẹ́ jẹ́ kí a ṣe àgbèyèwò ọ̀nà tí àwọn atọ̀kùn ṣe ṣe àmúlò ifohunpèniyàn nínú àwọn ètò wọn.

Àjọ ASUU sọ̀ nínú àtẹ̀jádé wọn lórí ẹ̀rọ̀ Twitter pé ìròyìn tó sọ̀ wí pé àwọn tí fagi lé ìyanṣẹ̀lòdí pé ìròyìn ẹ̀lẹ̀jẹ́ lásán ní.

Njẹ́ Ẹ́ ti Gbọ́

Nínú àpẹ̀rẹ́ ọ̀kè yíi, àwọn atọ̀kùn ètò nàà fún “ìròyìn” ní àbùdá èniyàn tíi ṣe “èjẹ́”.

Ìròyìn tí ó jẹ́ “balógun” láàárò tòníi ní pé Tinubu jáwé olúbori nínú ètò idibo abẹ̀lé fún àwọn òndíje-dúpò-ààrẹ́ lábẹ́ àsíyá ẹ̀gbé òṣẹ̀lú APC

Njẹ́ E ti Gbọ́

Nínú àpẹ̀rẹ́ kejì ọ̀kè yíi, Balógun jẹ́ orúko tàbí oyè fún èniyàn ní àwùjọ, àwọn atọ̀kùn ètò nàà lo àbùdá yíi fún ìròyìn tí kí í ṣe èniyàn nítorí wọn fẹ́ jẹ́ kí àwọn olùgbọ́ mò pé ìròyìn nàà ni ó ṣe pàtàkì jùlọ̀ ní ojọ̀ nàà gégé bí wọn ṣe mò pé èniyàn pàtàkì ni Balógun lánwùjọ.

Àfiwé

Lára àwọn ọ̀nà-èdè tó tún ṣe pàtàkì nínú ipohùn Yorùbá ni àfiwé. Oun nàà jẹ́ ọ̀nà tí apohùn fi máa ń bu ẹ̀wà kún ìṣe-ọ̀nà rẹ̀. Ó hàn nínú Ọ̀látúnjì (1984: 51-54) pé bí àfiwé-tààrà ṣe wà, nàà ni a ní àfiwé-ẹ̀lẹ̀lọ̀. Tí a bá ń sọ̀rọ̀ nípa Àfiwé-tààrà, iyẹn ni ìgbà tí a bá ń fi nńkan méjì tó jọ̀ra wọn wé ara wọn láti lè fi ikejì yẹn hàn gégé bíi tàkọ̀kọ̀ nàà. A sì máa ń sáábà lo ‘b’ tàbí ‘bí’ láti fi nńkan méjì wé ara

wọn nígbàtí a bá n ́ ṣàmúlò àfiwé-tààrà. Àfiwé-ẹlẹ́lọ́ ní tirẹ̀ jẹ̀ èyí tí a máa n ́ gbé àwòrán ǹnkan kan wọ̀ èkejì. Ìyẹn ni pé a ó sọ pé ǹnkan yẹn gan-an ni èkejì.

À ó yẹ̀ méjèjèjì wò pèlù àpẹ̀rẹ̀ bí wọn ẹ̀ jẹyọ̀ nínú àwọn ètò Yorùbá ní ilé ẹ̀ṣẹ́ rẹ́díò yìí.

Àfiwé-Tààrà

Ṣíṣe àmúlò àwọn atọ́ka àfiwé bíi: ‘bí’, ‘dà bí’, ‘jọ’ tàbí ‘rí bí i’ láti ẹ̀ àfiwé ǹnkan méjì tó ní àbùdà tó jọra ni àfiwé tààrà. Gégé bí èrò Ọlátúnjì (1984:53):

A simile is an overt comparison. It describes one object as being similar to another. In Yorùbá language, a simile is always marked by ‘bí’ (like)”.

(Àfiwé tààrà jẹ̀ ẹ̀ṣàfiwé ǹnkan méjì lónà tí kò rújú rára. Ó máa n ́ ṣàpèjúwe ǹnkan láti fi ẹ̀ṣàfiwé, tàbí àfiyọ̀ rẹ̀ tàbí láti fi ẹ̀ déédéé pèlù ǹnkan miiran ni. Nínú èdè Yorùbá, ‘bí’ ni a máa n ́ ló láti ṣàmi àfiwé-tààrà).

Oríṣíí àwọn àpẹ̀rẹ̀ àfiwé-tààrà tí ó jẹyọ̀ nínú àwọn ètò Yorùbá ní ikànni yí ni:

È mọ́ irú iwà tí ẹ́ ó wù sì ọkọ́ yín....

...kí ayéé yín ó tòrò bí omi a-fòórò-pọ̀

Obinrin Ni Mi

Nínú àpẹ̀rẹ̀ òkè yìí, a rí bí atọ́kùn ètò náà ẹ̀ fi ayé àwọn obinrin tí wọn máa n ́ wu iwà rere wé “omi a-fòórò-pọ̀n”. Àwọn ipèdè báyií a máa jẹ́ kí ohun tí olùṣọ̀ tàbí atọ́kùn ètò ó wọ̀ oókan àyà àwọn olùgbọ̀ níbi tí wọn wà. Gbígbò ètò yìí lójó miiran kò ní nira nítorí pé ipèdè àwọn olùṣọ̀ n ́ wọ̀ akínyemí ara wọn lọ. Eléyií gan-an ni èrò àwọn agbàterù tíọ̀rì Ìgbòkànlé.

Àfiwé-Elẹ́lọ́

Qnà-èdè tí olùṣọ̀ fi ẹ̀ àfiwé ǹnkan méjì tó ní àbùdà tó jọra láìṣe àmúlò atọ́ka àfiwé kankan ni àfiwé-ẹlẹ́lọ́. Ọlátúnjì (1984: 51) sọ pé:

In a metaphor, an object, action, or situation is described in a terminology proper to another. There are several examples of metaphorical use of lan- gauge in Yorùbá oral poetry.

(Àfiwé ẹlẹ́lọ́ kí a gbé ẹ̀ṣesí, ihùwàsí ǹnkan kan wọ̀ òmíràn bí ẹ̀ni pé òhun gan-an ni. Oríṣiríṣi ni àpẹ̀rẹ̀ ilò àfiwé ẹlẹ́lọ́ nínú ipohùn ewi Yorùbá).

Àwọn àfiwé ẹlẹlẹọ tí ó sù yọ nínú àwọn ètò Yorùbá ní ilé iṣẹ̀ Rẹ́díò UNILAG FM 103.1 ni:

“Awẹ́ irú kan ajédóyòó”.

Ìtànṣán Òwe

Nínú àlọ̀ àpamò òkè yìi, àwọn atókùn ètò náà fi “*Awẹ́ irú*” wé “*ahon*”.

Ìbéèrè pèsìjẹ

Ìbéèrè pèsìjẹ jẹ ọ̀nà-èdè tí elédè tàbí oniṣẹ-ọ̀nà lítírésọ̀ máa ń lò láti bèèrè ọ̀rọ̀ láti pe àkíyèsí àwọn èniyàn sí ọ̀rọ̀ náà. Ìbéèrè lásán ni ìbéèrè yìi máa ń jẹ, kò nílo idáhùn. Idáhùn sí ìbéèrè náà ni ò yẹ tí ó ma máa rókì lẹ̀kàn àwọn osunsùn afọ̀.

Wọn máa ń ṣe àmúlò ìbéèrè pèsìjẹ nínú àwọn ètò Yorùbá ní ilé-iṣẹ̀ Rẹ́díò UNILAG FM 103.1 láti jẹ́ kí àwọn ọ̀lúgbọ̀ rónú jinlẹ̀ lórí kókó tí a gbé jade nígbà tí a lò ó. Á máa pe àkíyèsí wọn sí ọ̀rọ̀ náà láti jẹ́ kí ọ̀rọ̀ náà mú wọn lẹ̀kàn, kí wọn rí ọ̀ye nínú ọ̀rọ̀ náà. Àpeṣere tí a rí nínú àwọn ètò náà ni wònyí:

...àwọn ọ̀mọ̀ nàìjà tó wà lókè òkùn tí ké gbàjare sí ijọba Buhari lórí wàhálà tí wọn ń kojú lórí iṣẹ̀ tí wọn ń ṣe lẹ̀hùn-tún àbí Èwo ni ká ṣòwòṣòwò, ká máa ko èrè délé? Wọn ní kí ijọba pèsè iṣẹ̀ tó dára fún àwọn ní orílẹ̀-èdè baba wọn.

Njẹ́ Ẹ́ tí Gbọ̀

..Ètò idibò àare orílẹ̀-èdè nàìjíríà, Kí ni idí tí ó fi jẹ́ pé ọ̀n ló kàn?

Njẹ́ Ẹ́ tí Gbọ̀

Àmúlò ìbéèrè pèsìjẹ lẹ́yí láti mọ̀ èrò àwọn èniyàn nípa ètò idibò tó ń bọ̀ àti ẹnì tí wọn lérò pé ó kún ojú ọ̀ṣunwọn. Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé ìbéèrè yìi lésì, olusọ̀ (atókùn) lórí rẹ́díò kò retí idáhùn lẹ̀nu ẹnì kankan. Àpeṣere ìbéèrè pèsìjẹ miiran niyí:

“Èwo ni ká ṣòwòṣòwò, ká máa ko èrè délé?”

Kí ni idí tí ó fi jẹ́ pé ọ̀n ló kàn?

Ó ṣe àmúlò ìbéèrè pèsìjẹ yìi láti pe àkíyèsí àwọn èniyàn sí orí ọ̀rọ̀ tí wọn ménuba nínú kókó iròyìn méjéjì tí a ṣàpeṣere.

Èwo ni ká ṣòwòṣòwò, ká máa ko èrè délé? fi ìṣòrò àwọn ọ̀mọ̀ Nàìjíríà lókè òkùn tí wọn ń ṣiṣẹ̀ bí akúra sùgbọ̀n wọn ko rí èrè kó délé nítorí gbogbo owó tí wọn ń san fún ijọba ilẹ̀-Ọ̀ba. Bákan náà, *Kí ni idí tí ó fi jẹ́ pé ọ̀n ló kàn?* pe àkíyèsí àwọn

èniyàn sí ọ̀rọ̀ Tinubu tí ó fẹ́ dú ipò Ààrẹ̀ ilẹ̀ Nàìjíríà tí ó ní òun ni o kàn láti jẹ́ Ààrẹ̀ Nàìjíríà. Ìbèèrè náà yóò jẹ́ kí àwọn èniyàn ronú sí ọ̀rọ̀ rẹ̀ àti láti fẹ́ mọ́ idí tí ó fi jẹ́ pé òun ló kàn.

Ìfọ̀rọ̀dára

Ìfọ̀rọ̀dára jẹ́ mọ́ ilò ọ̀rọ̀ kan ní ọ̀nà àrà láti gbé ẹ̀wà-èdè jáde. O ní ẹ̀ pẹ̀lu àtúnpe tàbí àtúnso ọ̀rọ̀ tàbí wúnrẹ̀n kan ní ẹ̀mẹ̀jì tàbí ẹ̀mẹ̀ta ní ọ̀nà ọ̀tòtòtò pẹ̀lú èrò láti fi bu ẹ̀wà kún isọ́ tí a lo ọ̀rọ̀ náà nínú rẹ̀. Nínú àwọn ètò Yorùbá ní ikànnì yí, àwọn atókùn máa n ẹ̀ àmúlò ọ̀nà-èdè yí nínú iṣẹ́ wọn. Iṣẹ́ pàtàkì tí wọn máa n fi ọ̀nà-èdè yí jẹ́ ní kí àwọn ètò náà dùn-un gbọ́ tí yóò mú àwọn èniyàn lókàn láti gbọ́ ọ̀rọ̀ tí wọn fẹ́ gbé jáde. Tí wọn bá ti n fi ọ̀rọ̀ kan dára, ẹ̀wà-èdè tí àwọn olùgbọ́ rí yí yóò kó ọ̀kàn wọn sọkè tí wọn yóò sì fẹ́ gbọ́ nńkan tí wọn fẹ́ sọ. Àpẹ̀rẹ̀ ìfọ̀rọ̀dára nínú àwọn ètò Yorùbá yí ni:

*Ó pòbọ́ gbòbọ́ bọgbé
Ó firù ọ̀bọ́ bọ ọ̀bọ́ lẹnu
Bó ò bá tètè gbòbọ́ bọgbé
Ọ̀bọ́ á gbé ọ́ bọgbé.*

Ìtànṣán Òwe

Ṣiṣe itenunmọ́ ọ̀bọ́ àti silébù /bọ/ tó jọra nípa pípe àti iró já sí ìfọ̀rọ̀dára nínú èdè Yorùbá. Ètè láti fi ọ̀rọ̀ dára ló bí àmúlò ipèdè bẹ̀. Àpẹ̀rẹ̀ ìfọ̀rọ̀dára miiran niyí:

*“Ó n relé
Kò délé
Ó n r’oko
Kò dóko
Ó ti oko òrókòto dóko irókòto
Èyí ni bí olùdàrí ilé-iṣẹ́ ijọba kan
ní ipínlẹ̀ Ọ̀yọ́ ẹ̀ kó sí ọ̀wọ́ àwọn
ajúnigbé nígbà tí ó n darí bọ láti
ipàdẹ̀ ní Àbújá”. Njẹ́ Ẹ́ ti Gbọ́*

‘Ilé’ àti ‘oko’ ni atókùn fi dára ní ọ̀nà ọ̀tòtòtò láti mú ọ̀kàn àwọn èniyàn tí wọn n retí ọ̀rọ̀ tó fẹ́ jáde. Lẹ́yìn akitiyan ìfọ̀rọ̀dára yí ni atókùn gbé kókó iròyìn náà jáde fún àwọn olùgbọ́ tí wọn kó ọ̀kàn ró láti mọ́ nńkan tí ó n ẹ̀lẹ́. A wọ̀ye pé yàtò sí pé ìfọ̀rọ̀dára máa n jẹ́ kí ètò mú àwọn olùgbọ́ lókàn, ó tún máa n jẹ́ kí wọn nífẹ́ láti gbọ́ ètò náà nítorí ẹ̀wà-èdè tó mú dání. Láidèèna pẹnu, bíbá ọ̀títọ́ padé nínú

ìròyìn tabí ètò nìkan kò ló ní mú ìgbòkànlé àwọn olùgbò nínú rẹdíò rọ̀rùn. Ìpèdè àti ẹ̀sẹ̀ àmúlò ẹ̀wà-èdè náà ní fa ìgbòkànlé àwọn olùgbò. Nítorí náà, fíff ọ̀rọ̀ dára ní ran olùsọ̀ lẹ̀wọ̀ láti jèrèrẹ̀ ọ̀kàn àwọn olùgbò gégé bí àfojúsun tíọ̀rì ìgbòkànlé tí a yàn láàyò nínú یشه̀ yí.

Àfidípò

Àfidípò máa ní tọ̀ka sí ẹ̀ni tó ní bá sọ̀rọ̀ nípa lílo ǹnkan tí a mò mò ẹ̀ni náà, یشه̀wólò èdè lónà yí kii bá ẹ̀ni tó ní lókàn gan-an sọ̀rọ̀ tààràtà, ọ̀nà èbùrù ní gba báni sọ̀rọ̀, yóò kan darí ọ̀rọ̀ rẹ̀ sí ǹnkan èlò tí kì í ya ẹ̀ni náà. Ǹnkan èlò wònyí lè jé ọ̀pá-àşẹ, aşo, irinşẹ̀ àti ǹnkan míràn.

Àpẹ̀rẹ̀ àwọn ọ̀nà tí àwọn atọ̀kùn ètò Yorùbá ní ilé یشه̀ Rẹdíò UNILAG FM 103.1 şe lo àfidípò nínú àwọn ètò wọn ní:

...ò yẹ kí ẹ̀ máa bọ̀wọ̀ fún Adé orí yín.. - Ètò Obìnrin Ni Mí

Nínú àpẹ̀rẹ̀ ọ̀kè yí, atọ̀kùn ètò náà fi “Adé orí” dípò “Ọ̀kọ̀”. Eléyí já sí àfidípò nínú èdè Yorùbá.

Èròjà Alohùn

Àwọn ètò Yorùbá ní ilé-یشه̀ Rẹdíò UNILAG FM 103.1 jé ètò tí ilò litíréşò alohùn nínú wọn wàyàmì. Oríşìrìşì àwọn èròjà alohùn àbáláyé ní a şe alábàápádé nínú àwọn ètò Yorùbá tí ilé-یشه̀ náà gbé kalẹ̀. Èyí kò yà wá lẹ̀nu nítorí pé ọ̀kan lára ilàna tí a fi ní mọ̀ bí ọ̀npedè Yorùbá tí dántọ̀ tó ní àmúlò èròjà alohùn àbáláyé náà. Àwọn litíréşò alohùn Yorùbá tí a şe alábàápádé nínú àwọn ètò náà ní a máa şe àgbéyèwò ní ọ̀kọ̀ọ̀kan:

Ìlò Orin

“Ọ̀kan-ò-jọ̀kan orin lo wà ní ikáwọ̀ àwọn Yorùbá. Àmúlúúdùn ni orín jé, bẹ̀è náà ló sí jé àdálúru, şé orin ló kúkú ní şáájú ọ̀tẹ̀” (Orímóògùnşẹ̀, 1996). Bí a bá şe àgbéyèwò èrò Orímóògùnşẹ̀ (1996) nípa ohun tí orin jé, a ó şe àkíyèsí kókó méjì tí onímọ̀ yí fi oríkì orin yí pa lárókò. Àkọ̀kọ̀ ni, “Ìdárayá”. Ìdárayá jé àbùdá pàtàkì tí litíréşò alohùn Yorùbá ní, pàápáá jù lọ nínú Ewì.

Kókó kejì ni “Ìmúnìwàràró”. Irúfẹ̀ orin tí a mò-ọ̀n-ọ̀n kọ̀ láti búni àti làti tako-ni kò dá ẹ̀ni tí a kọ̀ sí lára yá. Dípò bẹ̀è, ó mú irúfẹ̀ ẹ̀ni bẹ̀è wára ró, ó sí le yorí sí ijà tabí ogun bí wọn kò bá fi ẹ̀şọ̀ şe é. Nítorí náà, a lè fi gbogbo ẹ̀nu sọ̀ pé, bí orin şe jé aporó ọ̀fà ibànújé náà ní ó jé ọ̀fà ibànújé pèlú. Kò sí یشه̀ tí Yorùbá kì í fi orin şe, láti búni, yin ni, şàláyé èrò, pa ọ̀we, kímì àti bẹ̀è bẹ̀è lọ. Kò sí ohun tí à ní fi èdè şe tí a kii fi orin şe, şé èdè náà ní irin یشه̀ tí a fi ní gbé orin jáde.

Onírúurú یشه̀ ní àwọn atọ̀kùn ètò Yorùbá fi orin şe nínú àgbékalẹ̀ ètò wọn.

Láti inú orin ni atókùn ètò *Láyé Ìgbà Kan* tí jẹ́ kí a mọ́ àwọn àṣà àti iṣe àtìjọ́ lǎwùjọ́ Yorùbá tí ó ti yí padà ní òde-òní. Orin náà lọ́ báyíí:

....láyé ìgbà kan rí...

Ayá n gbọ́ tọkọ

Ọmọ́ n gbọ́ tí Bàbá a rẹ̀

Láyé ìgbà kan

Ẹ̀gbón nísìnyí, ǹnkan ti yí padà

Ibo layé n lọ?

Aya ò gbọ́ tọkọ

Ọmọ́ ò gbọ́ tí Bàbá a rẹ̀

Ibo layé n lọ?

Láyé ìgbà kan,

Àṣà àti iṣẹ̀se wa nígbà yẹn ní ìtumọ̀

Láyé ìgbà kan rí,

Kò sí eleyà- m̀yà. —Láyé ìgbà kan

Ní ìbèrè ètò náà ni orin yí ti máa n jeyọ. Iṣẹ̀ pàtàkì àti ìtumọ̀ tí orin yí n ́ se àfihàn ni àwọn àṣà àti iṣe àwùjọ́ Yorùbá ní ayé àtìjọ́. Orin náà fi àwọn àpẹẹrẹ̀ iṣe àti àṣà àwùjọ́ Yorùbá láyé àtìjọ́ hàn. A rí èyí ní ibi tí orin náà ti lọ́ báyíí pé:

....láyé ìgbà kan rí...

Ayá n gbọ́ tọkọ

Ọmọ́ n gbọ́ tí Bàbá a rẹ̀...

Àṣà àti iṣẹ̀se wa nígbà yẹn ní ìtumọ̀...

Kò sí eleyà- m̀yà,

Kò sí ijà ẹ̀sìn....

Iṣẹ̀ pàtàkì mùràn tí orin náà n ́ se ni ́sise àfihàn bí àwọn àṣà àti iṣe àwùjọ́ Yorùbá yí se ti yí padà ní àwùjọ́ Yorùbá lóde-òní. Púpọ́ nínú àwọn àṣà àti iṣe yí ni àwọn emiyan lǎwùjọ́ kò bikítà mọ́.

Ẹ̀gbón nísìnyí, ǹnkan ti yí padà...

...Aya ò gbọ́ tọkọ

Ọmọ́ ò gbọ́ tí Bàbá a rẹ̀....

....Ojoojúmọ́ là n bára wa jà...

Ọkan lára işẹ pàtàkì orin ni láti fi yin ni. Èyí ni atọkùn ètò *Obinrin ni mí* fi orin şe lójó ayeşe ojó ìbí Ìyá tí ó bí atọkùn ètò náà.

Ọpọ eja lo n be ninu Ibu
Ọpọ eniyàn lo n be lori ilẹ
Ọrişà bii iyá kò si láyé “
Ègbè: *Ìyá o kú ọrọ ọmọ*
“È bá mi kí iyá mi.—Obinrin ni mí

Àwọn atọkùn ètò Yorùbá ní ilé-işẹ rédíò UNILAG FM 103.1 tún máa n lo orin gégé bii ọ̀nà àti ohun èlò iwúre. Oríşìi àwọn orin láti ọwọ àwọn àgbà olórin ìbílẹ̀ bii Hárúnà Işòlá, Ebenezer Obey, Saheed Ōşúpá, àti beşe beşe lo, ní wọn máa n lo láti fi wúre fún àwọn olùgbọ̀ wọn.

À n jáde lo lóni Elédumarè
À n jáde lo lóni Elédumarè
Jjádé wa ká má pàdé àgbákò
Jjádé wa ká má pàdé àgbákò
Ohun tá’óşe làrínwá lo Bàbá
Kí a má pàdé ohun ti yóò şe wá.
Àmún”—**Orin Ebenezer Obey nínú ètò Láyé igbà kan**

Lákòótán, a ti rí ilò orin àti pàtàkì orin nínú ayeşe ìbí, pàtàkì orin gégé bii irinşe ipolongo àşà àti işe àwùjọ Yorùbá àti fún iwúre. Èyí kii şe ohun tí a lè fẹ̀ kù nínú igbòkègbodò àwùjọ Yorùbá lóni.

Ìlò Oríkì

Oríkì jéyọ láti ara orí kíkì, ó si şe pàtàkì ní àwùjọ Yorùbá. Orímóògùnǵé (1996) pín oríkì sí abé ọwọ̀ àràngbọ̀. Ìdí niyí tí ó fi şeşe şe láti bá oríkì pàdé nínú àwọn èyà lítírẹşọ alohùn àti ewi alohùn. A lè şe alábàápàde oríkì nínú eré-onişe tàbí ọrọ-geere, nínú isàré àti orin pẹ̀lú.

Ọpọ̀lọpọ̀ oríkì ni a bá pàdé nínú àwọn ètò Yorùbá ní ilé-işẹ Rédíò UNILAG FM 103.1. Nínú orin, àti ọrọ geere pẹ̀lú. Àkíyèsì wà ni pé ètè àti mú orí ẹnì tí wọn n kì wú àti láti dáráyá ni èròngbà àwọn tí wọn n kì oríkì. Nínú ètò *Obinrin Ni Mí*, atọkùn ètò náà lo oríkì láti şe àfihàn iyí tí ọkọ máa n fún àwọn aya tí wọn bá jẹ aya rere.

O şe aya a mi
Mo jí í re
Aya rere, aya àtàtà

O kú ọwọ mi

Èrín – ò jọkò – ó nàá

A fìwà tútù tẹ ọkọ lórùn. —Obìnrin Ni Mí

Oríki yìí n tọka sí pàtàkì iwà rere tí iyàwó n wù sí ọkọ. Ó sì di lílò láti jẹ kí àwùjọ mọ èrò ọkọ sí aya rere. Ní ilà kúní àti ilà kẹfà ewi nàá, a rí bí ọkọ ẹe máa n kọkọ dúpẹ lówọ aya tí ó bá ẹe rere. Ní ilà kẹta ewi nàá ni àfihàn irúfẹ ẹni tí iyàwó nàá jẹ tí jẹyọ. Ọkọ nàá fi Oríki ẹe àpẹjúwe irú ẹni tí iyàwó rẹ n jẹ.

...Aya rere, aya àtátà...

...A fìwà tútù tẹ ọkọ lórùn

Àwọn atọkùn ètò Yorùbá tún ẹe àmúlò oríki gégé bíi atọka iṣẹlẹ àtẹyinwá. Nínú ètò Ó fa kíki, atọkùn ètò nàá lo oríki tí àgbà olórin Fújì, Killington Àyínlá ẹe:

Ìdíje tó yẹ kó wáyé

Nílu Nàìjíríà

Tí ò wáyé rí

Nílu Nàìjíríà

Bọ̀lù àgbáyé

Nàìjíríà 1995

A gbálẹ, a gbára

A tún nàwó, a nára

Ìgbà tí wọn mí a dé

Enugu ni wọn lọ dé sí

Eni tí ó yẹ kí wọn bá

Tí wọn ò bá nílẹ.—Ó fa kíki

Ìtumọ tí oríki yìí n fún àwọn olùgbọ ètò nàá ní òye nípa iṣẹlẹ tí ó ẹlẹ sẹyìn tí ó sì lámí ní orílẹ-èdè Nàìjíríà. Èyí ní ẹe pẹlẹ itàn nípa bí àwọn igbimọ agbábọ̀lù kò ẹe fún orílẹ-èdè Nàìjíríà ní àyè àti ètọ láti ẹtò idíje Bọ̀lù àgbáyé tí ó wáyé ní ọdún 1995.

Síwájú síi, àwọn atọkùn ètò Yorùbá ní ilé-iṣẹ̀ Rádiò UNILAG FM 103.1 tún ẹe àmúlò èdè láti ẹe àfihàn àbùdá àwọn ilú àti iran kọ̀ọkan ni àwùjọ Yorùbá. Nínú ètò “Ìtànşán Òwe”, Oríki àwọn iran Olúfón.

Ọmọ Olúfón-adé

Òròlú ọmọ akẹ̀lawẹ,

Ọmọ aládé ẹ́şẹ-ẹfun,

*Mo tẹkúta ó ró jingbún,
 Mo tẹ gbòngbò ọ̀nà, ó yomi sùrù láwẹ̀,
 Èrú baba wa ló ñ sọse,
 Ìwòfà bàbá wa wọn á ẹ kànnkàn.
 Ọmọ Olúfọ̀n a mú ni ẹ̀bọ,
 Bòbò a múni bọ̀sà,
 Bòbò kú, mo lé mi ò ní déFọ̀n mọ,
 Bòbò ò kú, mo lé mi ò ní déFọ̀n mọ,
 Bòbò kú, Bòbò ò kú, ó di dandan ká ẹ òmíràn sí,
 Ọmọ mo lépo nílẹ̀,
 Mo ẹ ilá ni funfun,
 Mo nýyò, mo játé,
 Mo kówó rení, mo sùn léèkan.
 Mo rìn hòhò re balùwẹ̀.
 Àdigún, ... —Ìtànşán Òwe*

Ní àkótán, a ẹ àkíyèsì àwọn orúkọ oríkì èniyàn lópòlópò nínú àwọn ètò Yorùbá yí. Àwọn oríkì şókí tí ó jẹyọ nínú àwọn ètò náà tí a feti sí ni; “Àjàdí, Àyìndé, Àlàò, Àbẹ̀nì, Àdùnnì, Àmọ̀pé, Àlàbí, Àşàbí, àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ”.

Ìlò Òwe

Àwọn Yorùbá bọ̀, wọn ni; “Òwe l’ẹ̀sin ọ̀rọ̀, ọ̀rọ̀ l’ẹ̀sin òwe, bọ̀rọ̀ bá sọ̀nù òwe làà fii wa”. Ọ̀kan lára àwọn lítírẹ̀şọ̀ alohùn tí Yorùbá kà sí púpọ̀ ni òwe jẹ. A lẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ àpẹ̀-júwe Òwe gégé bí àkójọ̀pọ̀ ọ̀rọ̀ ọ̀lọ̀gbọ̀n tí a fi máa ñ şàlàyé èrò, şègbè léyìn èrò ẹ̀ni tàbí şàgbékalẹ̀ èrò ẹ̀ni. Ní àwùjọ̀ Yorùbá, kò sí ohun tí òwe ò wé tán. Èyí nípé kò sí ohun tí òwe ò tọ̀ka sí. Nínú òwe ni Yorùbá ti máa ñ fa ọ̀gbọ̀n yọ. Òwe jẹ̀ alátọ̀nà níbi tí ọ̀nà ọ̀rọ̀ bá ti dígbó. Ó sì jẹ̀ ìmọ̀lẹ̀ sí ibi tí òkùnkùn ọ̀rọ̀ bá ti şù bolẹ̀. Yorùbá gbádùn ìlò òwe lópòlópò. Ọ̀rọ̀ ọ̀lọ̀gbọ̀n ni òwe, ìdí niyí tí Adébòwálé (1998:46) fi sọ pé; “*Ọ̀lọ̀gbọ̀n ni a ka ẹ̀ni tí ó bá mọ̀ òwe làárìn àwọn Yorùbá sí*”

Àwọn ọ̀rọ̀ inú òwe máa ñ wúwo. Ìtumọ̀ rẹ̀ sì máa ñ lóòrìn ju bí ó ti hàn lọ, èyí wà ní ìbámu pẹ̀lú èrò Ajíkòbí (2014:24). “*B’èyà̀n ‘ò bá gbé e wò, kò ní mọ̀ pé ó wúwo; l’ọ̀rọ̀ títú òwe*” Ìgbàgbọ̀ àwọn Yorùbá ni pé ẹ̀nu àgbà lobì tí í gbó. Èyí ni pé, àwọn àgbà ni ìlò òwe tọ̀ sí.

Oríşí ọ̀nà ni àwọn atọ̀kùn ètò ilé-ìşẹ̀ rédíò UNILAG FM 103.1 gbà lo òwe nínú àwọn ètò Yorùbá wọn. Nínú *Láyé Ìgbà Kan*, atọ̀kùn ètò náà pa òwe yí pé,

Àgbà kì í wá lójà kórí ọ̀mọ̀ tuntun ó wọ̀”

Iṣẹ́ ìtanijí ní atókùn ètò náà fi òwe yíi ṣe, wọn fi pe àkíyèsí gbogbo èniyàn pàá-pàá jùlò àwọn àgbà lánwùjò sí àwọn àṣà àtí iṣe Yorùbá tí ó ti n lẹ sí òkun ìgbàgbé.

Ètò “Ìtànṣán Òwe” tí ó jẹ́ òkan lára àwọn ètò Yorùbá ní ilé-iṣẹ́ Rádiò UNILAG FM 103.1 ní wọn ti máa n ṣe àgbékalẹ́ àwọn òwe tí wọn máa n pè ní “Àwọn òwe òwúrò”. Lára awọn òwe tí wọn máa n pa lásìkò yíi ni:

“Ìgbín tò jẹ́ àjẹjù àfọ̀n, ewé àfọ̀n ní wọn yóò fi dí relé “

“Èni tá a fún lóbi tí kò ṣopé, bá a bá fún un lómọ, kò ní ṣàna”

“Èni tí kò dá ni lóko òwò, kò le è peni lárungún”

“Àiwúlò aráayé, ló n múni rántí èrò òrun”

“Bí òkánjùá ṣe n dàgbà, bẹ́ẹ̀ ní ogbón rẹ̀ n peléke sí i”

“Oníṣẹ̀gùn tò n lérí pé òun yóò pa òsanyìn, òun ló fẹ́ jogún ilé ahoro”

“Igi tí a fẹ̀yìn tí, tí kò gbani dúró, bí ó bá wó luni, kò le è paní”

“Bí ìrẹ̀sì bá n pòkúta, ẹnu oníbáárà kọ́ ló yẹ ká ti gbọ́ ọ”

“A kì í tori àbímọ̀ àgàn, ká fi òkú àgàn ṣe sààràá fájá.”

“Lèkèlèlè tò n ṣòrẹ̀ málúù, tinú rere kọ́, ogbón àtíjẹ̀ ní.”

“Ìyá tí kò lórógún, ní kò jẹ́ kí ọmọ rẹ̀ ó mọ́ fírífírí obàkan”

“Èni tò fín táábà símú, òun ló pa ara rẹ̀ lẹ́kún” —Ìtànṣán Òwe

Atókùn ètò “Obìnrin Ní Mí” fi òwe ṣe ìkílò fún àwọn Obìnrin. Ó sì tẹ̀sìwájú láti ṣe àfihàn àwọn obìnrin àwùjọ́ gégé bíi àwòkòṣe fún àwọn obìnrin ẹgbé wọn. Òwe sì ní atókùn ètò yíi ló láti fi jìṣẹ́ yíi:

Obìnrin réderède ilé kejì, ní òkùnrin fi n mọ́ pé òun láya rere nílẹ̀. —*Obìnrin Ní Mí*

Atókùn ètò, “Ìtànṣán Òwe” tún ṣe àmúlò òwe gégé bíi irinṣẹ́ Ìpè̀tù síni lẹ̀kàn.

Ìjà kì í bímọ́ re. —Ìtànṣán Òwe

Atókùn ètò náà pa òwe yíi láti sọ̀rọ́ nípa iṣẹ̀lẹ́ Ogun tí ó wáyé lááárín àwọn ará Russia àti àwọn ará Ukraine.

Ìlò àlọ̀ àpamọ̀

Àlọ̀ ní ẹ̀yà lítirẹ̀ṣọ̀ alohùn Yorùbá tí wọn fi n kọ́ àwọn ọmọdẹ́ lẹ̀kọ̀ọ́ tàbí dá wọn lára yá. Ó jẹ́ àṣà ìkómòlẹ̀kọ̀ọ́ àtí idárayá fún àwọn ọmọdẹ́. Àlọ̀ lẹ̀ wáyé nípa síṣọ̀ ìtàn kúkúúrú akónilọ̀gbọ́n tàbí kí ó jẹ́ ìbèèrè àditú. Alẹ́, pàápàá jùlò nígbà tí òṣupá bá yọ ní àwọn àgbà àdúgbò máa n kó àwọn ọmọdẹ́ jọ láti pàlọ́ fún wọn. Àlọ̀ jẹ́

ònà kan pàtàtì tí àwọn Yorùbá n gbà láti fojú àwọn ọmọ wọn mọlé sí iwà, àṣà, èsìn àti láti ṣàgbéga fún ìtèsiwájú èdè wọn láti orí ìran kan sí òmíràn.

Léyìn tí àwọn ọmọdè bá ti kóra wọn ọọ tí wọn sì pagbo, ẹnìkan yòò dúró gégé bí apàlọ, ẹnì yìí lè jẹ àgbàlagbà ọkùnrin tàbí obìnrin, bèè ó sì lè jẹ ọmọdè lẹkùnrin tàbí lobìnrin, tí àwọn yòókù yòò sì jẹ agbálọọ tàbí ajálọọ. Lọpọ̀ igbà, àlọ àpamọ̀ ló máa n kọkọ wáyé kí wọn tó pàlọ àpagbè. Apàlọ̀ yòò ma sọ pé:

Apàlọ: Àalọ̀ 0000000?

Àwọn Ajálọ̀: Àalọ̀òòòòòò!

Apàlọ: Àlọ̀ mi dá párá, ó kù firí,

ó dá firí-gbágbòò! Àti bèè bèè lọ.

Èyí dúró gégé bí ifààrà fún àlọ̀ àpagbè. Léyìn tí apàlọ̀ bá ti pàlọ̀ rẹ̀ tán, yòò bèrè èkọ̀ tí olúkúlùkù rí kọ̀ tàbí òmú nínú àlọ̀ náà. Àlọ̀ pín sí oríṣí méjì, àkókó ni Àlọ̀ Àpamọ̀, èkejì ni Àlọ̀ Àpagbè.

Àlọ̀ Àpamọ̀ jẹ̀ àlọ̀ tí apàlọ̀ yòò pa gégé bí ibèèrè fún àwọn agbálọ̀ láti yẹ ọpọ̀lọ̀ wọn wò bóyá wọn gbédè, mọ̀ àṣà, mọ̀ isirò, lẹgbọn àti lè ronú jinlẹ̀ sí èsì àlọ̀ náà dára dára. Àlọ̀ Àpagbè jẹ̀ àlọ̀ tí ó ma n wáyé lẹyìn àlọ̀ àpamọ̀ tí ó sì kún fún itàn, orilẹ̀, ilú, isẹ̀lẹ̀ tó ti sẹ̀, tí ẹ̀niyàn tàbí teranko, tí ó sì ma n ní orin àti ilù nínú fún èkọ̀ àti idárayá fún gbogbo olùkópa.

Ní abẹ̀ isòrì isẹ̀ iwádií yìí, àlọ̀ àpamọ̀ ni ó jẹ̀ wá lógún jùlọ̀. Onírúurú àlọ̀ àpamọ̀ ni a sẹ̀ alábaàpádé nínú àwọn ètò Yorùbá ní ilẹ̀-isẹ̀ Rédiò UNILAG FM 103.1. Àwọn ọ̀nà tí àwọn atọ̀kùn ètò náà gbà lo àlọ̀ àpamọ̀ nínú àwọn ètò náà fi hàn pé wọn ò kọ̀ iyàn àlọ̀ kéré rárá nínú àwọn ètò wọn.

Nínú ètò “Itànṣán Òwe” atọ̀kùn ètò náà fi àlọ̀ àpamọ̀ dá àwọn olùgbọ̀ wọn láráyá. Oríṣí àwọn àlọ̀ àpamọ̀ ni wọn pa, tí wọn sì fún àwọn olùgbọ̀ náà ní ànfààni láti pe ẹ̀rọ̀ ibánisòrọ̀ wọn fún idáhùn sí àwọn àlọ̀ náà. Àwọn àlọ̀ tí wọn pa nínú ètò náà ni:

Àalọ̀....Àalọ̀.....Bàbá onígba ọmọ̀ jálulẹ̀,

gbogbo ọmọ̀ rẹ̀ ló fón káàkiri.... Kín ni oo?

Èjé ká pa Àlọ̀...

Ìkòkò dúdú fẹ̀yìn tí gbó... Kín ni o?

Léyìn ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àròjinlẹ̀, idáhùn bèrè si ní wolé láti ọwọ̀ àwọn olùgbọ̀ ètò náà. Èyí fi hàn pé, wọn n gbádùn ètò náà nítorí pé wọn ní igbékẹ̀lẹ̀ nínú iròyìn, ètò, òótọ̀ àti àlàyé tí ó n jade lẹnu olùṣọ̀ tó jẹ̀ atọ̀kùn ètò náà.

....idáhùn sí àwọn àlọ̀ náà...Bàbá onígba ọmọ̀ jálulẹ̀, gbogbo ọmọ̀ rẹ̀ ló fón káàkiri... Odi Eyin ni... “

“Ìkòkò dúdú fẹ̀yìn tí gbó....idáhùn rẹ̀ ni....ÌGBÍN...”

Nínú ètò, "Àgbàláòye" tí ó jẹ ọkàn lára àwọn ètò Yorùbá ní ilé-iṣẹ̀ Rẹ̀díò UNILAG FM 103.1, atọkùn ètò náà pa àwọn àlọ kọ̀ọkàn lórí ètò náà. Ìlò àlọ àpamọ̀ yìí ló jẹ kí àwọn olùgbọ̀ ro àròjìnlẹ̀ nípa ìbèèrè àlọ náà. Àlọ tí atọkùn ètò náà pa ni;

Ó kanlẹ̀, Ó kan Ọ̀run, kún ni ó?

Ìdáhùn - Ọ̀JÒ

Àkíyèsí tí a ṣe ni pé àwọn atọkùn ètò náà ṣe àmúlò àlọ àpamọ̀ láti fi jẹ kí àwọn olùgbọ̀ wọn ní òye kíkún nípa àwùjọ àti àgbègbè wọn. Àlọ tún jẹ ọ̀nà ìṣòkan àti irinṣẹ̀ àròjìnlẹ̀, gbogbo èyí sì ni àwọn atọkùn ètò yìí ní lókàn tí wọn fi ṣe àgbékalẹ̀ àwọn àlọ àpamọ̀ náà.

Àkanlò-èdè

Akanlò-èdè jẹ ọkàn lára ọ̀nà tí àwọn Yorùbá n gba sọ̀rọ̀, èyí tí ó kún fún ìjìnlẹ̀ ọ̀rọ̀ tí à n ló láti fi èrò ọkàn wa pamọ̀ ní ọ̀pọ̀ ìgbà fún ẹnì tí kò ní ìmọ̀ ìjìnlẹ̀ èdè wa dé ojú àmì. Yàtọ̀ sí fifi èrò ọkàn wa pamọ̀, a tún n lo àkanlò-èdè láti pé ọ̀rọ̀ sọ̀ láwùjọ̀ èniyàn àti láti ya àwòrán sí ni lókàn (Oyerinde ati Alimi 2011). Yorùbá bọ̀, wọn ní: *"Àti kékeré ni ìmọ̀le ti n kọ̀ ọmọ̀ rẹ̀ lásọ̀"*.

Kí ó tó di pé èniyàn já fáfá nínú àkanlò-èdè lílò, olúwa rẹ̀ ti gbọ̀dọ̀ bèrẹ̀ sù kọ̀ èdè yìí láti kékeré, bóyá lódọ̀ ọ̀bí, alágbàtọ̀ tàbí lówọ̀ àwọn àgbà. Ìdí ni wí pé ó máa n gba àsìkò púpọ̀ tàbí ìgbà pípẹ̀ láti mọ̀ àkanlò-èdè dájú ṣáká. Bí èniyàn bá ti fara mọ̀ àgbà sí, bèẹ̀ ni olúwa rẹ̀ yóò ṣe mọ̀ àkanlò-èdè é ló sí. Nítorí ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ìgbà ni ìtumọ̀ àwọn èdè yìí kí í ní ìtumọ̀ tí ó yéni-yéke tàbí kí ìtumọ̀ wọn fara sin. Nítorí ìdí èyí, kò sí ẹnìkan tí ó lè fọ̀wọ̀ sọ̀yà pé ọ̀n gbò tàbí mọ̀ àkanlò-èdè tán. Kí ẹnìkẹ̀ni tó lè fi ọ̀wọ̀ sọ̀yà pé ọ̀n yege nínú àkanlò-èdè, onítọ̀hún ti gbọ̀dọ̀ ní ìmọ̀ gidì nínú àṣà Yorùbá, ẹ̀kọ̀ ọ̀de-òní àti irírí.

Àkanlò-èdè nínú àwọn Ètò Yorùbá

...Púpọ̀ nínú àwọn ọ̀mọ̀ ilẹ̀ wa ló fẹ̀ **Jápa** lọ ilú òyìnbó —*È máa Mílki*

"Jápa" nínú àpẹ̀rẹ̀ ọ̀kẹ̀ yìí jẹ àkanlò-èdè Yorùbá tuntun tó jẹyọ̀ nínú Ètò *È máa Mílki*. Ìtumọ̀ léréféè tí *"jápa"* lè kọ̀kọ̀ fún wa ni 'kí okùn tí a fi so nńkan já pátápátá'.

Ìtumọ̀ àkanlò-èdè tí ó jìnlẹ̀ tí 'jápa' máa fún wa gégẹ̀ bí ó ṣe hàn nínú àpẹ̀rẹ̀ ọ̀kẹ̀ yìí ni pé kí èniyàn '*Sálo*' tàbí *"Kúrò ní ibi kan"*.

Èyí tùmọ̀ sí pé ohun tí atọkùn ètò náà n gbìyànjú láti sọ ni pé,

Púpọ̀ nínú àwọn ọ̀mọ̀ ilẹ̀ wa ló fẹ̀ **kúrò** ní ilẹ̀ wa ló sí ilú òyìnbógudugudu méje ni ọ̀kọ̀ n ṣe fún aya to bá ṣe ifẹ̀ ọ̀kọ̀ rẹ̀... —*Obùnrin ni mí*

“Gudugudu méje” nínú àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ òkè yìí tùmọ̀ sí pé “àwọn ọkọ máa n ẹ̀ nńkan ìyàlẹ̀nu fún àwọn aya to bá ẹ̀ ẹ̀fẹ̀ wọn”

....Àwọn ọmọ Nàìjíríà fẹ̀ ẹ̀ àyà gbà̀ngbà sí ị̀şẹ̀lẹ̀ ogun Russia àti Ukraine... — Ẹ̀ máa Milíkì

Nínú gbólóhùn òkè yìí tí ó jẹyọ̀ nínú ètò Ẹ̀ máa Milíkì, àyà gbà̀ngbà jẹ̀ àkànlò-èdè tí ó tùmọ̀ sí pé “kí ènìyàn dojú kọ̀ nńkan”.

“....Kílódé tí àwọn ASUU ẹ̀ wá fi àáké kọ́rí pé bí ị̀jọba kò bá san owó wọn, wọn kò ní şışẹ̀..” — Ó fa kíkì

Ohun tí “àáké kọ́rí” tùmọ̀ sí nínú gbólóhùn òkè yìí ni pé, “kí ènìyàn kò jálẹ̀ láti ẹ̀ nńkan “. A lẹ̀ sọ̀ pé gbólóhùn náà tùmọ̀ sí pé àwọn ASUU kò jálẹ̀ pé wọn kò ní şışẹ̀ àyàfi tí ị̀jọba bá san owó wọn.

Àgbálogbábò

Ó fẹ̀rẹ̀ má sí ibi tí èdè Yorùbá ti wúlò tí a kò ti lẹ̀ rí itupalẹ̀ ilò-èdè ẹ̀ láwùjọ̀ Yorùbá. Nígba tó jẹ̀ pé àtínúdá àwọn akàròyin ni àwọn èdè yìí àti pé wọn jinlẹ̀ ju ipèdè ojoojúmọ̀ lo, a lẹ̀ fi gbogbo ẹ̀nu sọ̀ pé àwọn akàròyin yìí dàntọ̀, wọn sì mọ̀ àpadé àti àludé èdè Yorùbá. Ẹ̀ni tó bá ní òwú ò tó ẹ̀rù ìwọn tí yóò fi tan iná ló mú. Ịgbà tí a dáwọ̀ lẹ̀ ị̀şẹ̀ yìí tán la tó mọ̀ ọ̀ ní ị̀şẹ̀ gan-an. A ẹ̀ ẹ̀kíyèsí pé àwọn ọ̀nà-èdè àti ilò-èdè bí àfiwé taàrà àti òwe jẹ̀ ọ̀pákùtẹ̀lẹ̀ ị̀gbọ̀rọ̀kalẹ̀ àwọn akàròyin kókó inú iwé ị̀ròyin. Şùgbọ̀n nígbà tí a fa gbùrù, gbùrù fa ị̀gbó. Bí a ẹ̀ ẹ̀ nawọ̀ gán àkọ̀sílẹ̀ àwọn ị̀ròyin yìí ni a şàkíyèsí pé ohun tó wà lẹ̀yin ọ̀fà ju ọ̀jẹ̀ lo. Báyíí la ẹ̀ wá ẹ̀ alábàápádé àwọn ọ̀nà-èdè àti ilò-èdè èròjà àbáláyé tó dunlẹ̀ bí ọ̀wàrà ọ̀jò nínú àgbékalẹ̀ èrò wọn. Àwọn èròjà yìí ló jẹ̀ kí a mọ̀ pé ilò-èdè àwọn akàròyin yìí gan-an ni epo tó wà lóju ọ̀bẹ̀ ètò wọn tó fi di abèròdẹ̀fẹ̀. Àwọn ilò-èdè àwọn ni sakàní àti ọ̀gangan ipò tó báramu, àwọn ò̀npèdè yìí a máa ya àwòrán sí ọ̀kàn àwọn olùgbọ̀ gégé bí èrò àwọn agbàterù tí ọ̀nì ị̀gbọ̀kànlẹ̀. Fún یدی ەیی، èdè jẹ̀ ọ̀pómúléro ị̀gbọ̀rọ̀kalẹ̀ ní orí rídíó àti gbàgede ị̀şọ̀rọ̀ miiàran. Àwọn şọ̀rọ̀şọ̀rọ̀ yìí fi ìmọ̀-ọ̀n-lò àti ìmọ̀-ọ̀n-şẹ̀ wọn hàn gégé bí gbédègbeyọ̀ àti àmẹ̀şọ̀-òrò tó dàntọ̀. Ó tún jẹ̀ kí a mọ̀ pé bí èyàn ò bá jẹun èdè tẹ̀lẹ̀ ikùn kò gbọ̀dọ̀ ẹ̀nu gbẹ̀ndu dé یدی kíkọ̀ kókó inú iwé ị̀ròyin nítorí pé ẹ̀ni tó mọ̀ ojú ọ̀gún ló yẹ̀ kó pabi ní ị̀rè. Ịmòràn wa wá ní pé kí àwọn aláşẹ̀ ètò ẹ̀kọ̀ àti kọ̀ríkùlọ̀mù Yorùbá şàfikún ị̀gbọ̀rọ̀kalẹ̀ sínú ẹ̀kọ̀-èdè Yorùbá láti dènà àiříşẹ̀şẹ̀ àwọn ọ̀dọ̀langba tó ní pari ẹ̀kọ̀ ní ilé-ìwé gíga ní ẹ̀ka-ẹ̀kọ̀ yìí. Ọ̀kan-ò-jọ̀kan àwọn ọ̀nà-èdè ni wọn fi ní dáşọ̀ ẹ̀wà ró ipèdè wọn. Lára àwọn èròjà náà ni ifohunpèniyàn, àwítúnwí, ifòròdàrà, àti àfiwé. Ịşàmulo àwọn èròjà alohùn àbáláyé bí oríkì, orin, àti òwe wá fi hàn pé àbájáde ilò-èdè náà lẹ̀ já sí, ikìlò, àfidípò, iyàwòrán àti itẹ̀numọ̀.

Ìwé Ìtókasi

- Adébohwalé, O. (1998). "Ìlò-èdè nínú Ìtàn Àròsọ Akínladé". *Zobiawa: Journal of the Department of Nigerian Languages, Ondo*.
- Adetíyí, C.A. & Òkédiran. A. (2004). "Language planning & Policies for Creating Learning Opportunities for Adult Education in Nigeria". *The Journal of the Nigerian National Council for Adult Education, JNNC*, 14. 315-320.
- Ajíkòbí, D. (2014) *Òwè Lẹ́ṣín Ọ̀rọ̀*. Lagos: Azion Publications.
- Àkànbí, T.A. àti Aládésanmí, O.A. (2014). "The Use of Indigenous Language in Radio Broadcasting: A Platform for Language Engineering". *Open Journal of Modern Linguistics*. <http://www.scirp.org/journal/ojml> <http://dx.doi.org/10.4236/ojml.2014.44049>.
- Ball-Rokeach, S.J. àti DeFleur, M.L. (1976). *A Dependency Model or Mass-Media Effects*. *Communication Research*, 3: 3-21.
- Fájényò, S.A. (2011). *Àyèwò ilò-èdè inú itàn àròsọ Ọlórúnṣògò tí Olúbóróde kọ*. Lagos: LASU Journal of African Studies Vol 4.
- Hassen, R. (2016). "The Role of Media in Promoting Indigenous Cultural Values: Critical Discourse Analysis". *New Media and Mass Communication*, 51:39-44
- Sheba, L. (1989). *Ipá tí Rẹ́díò àti Tẹ́lífisọ̀n n kó nínú Ìdàgbàsókè èdè àwùjọ̀ wa, Eja N' B'akan?.. Sémíná ni ayeyẹ̀ àjọ̀dún ọ̀sẹ̀ Yorùbá*.
- Mákindé, S.O. (1997). *Teaching the language Skills in Yoruba : A hand book for language Specialists*. Lagos: Ziklag Educational Publisher. 1.72.
- Ògúnyemí, O.I. (1995). "The Role of Media in Promoting African Indigenous Languages (Case Study of Nigeria)". ERIC publications.
- Òjò, E.T. (2016). "Ìlò-èdè nínú iwé itàn àròsọ "Ó le kú" nínú Adélékè, D. (e.d.) Àsà, Èrò àti Èdè nínú ịṣẹ̀-ọ̀nà Aláwọ̀mọ̀ Lítírésọ̀ Akínwùnmí Ịṣọ̀lá. Ịbàdàn. DB Martoy Books.
- Ọlábímítán, A. (1986). "Ìlò Ịyapa bi ọ̀nà-èdè nínú ewi àpilẹ̀kọ̀," *Laarigbasa*. University of Lagos, No 3. o. i 72- 86.
- Ọlátúnjì, O. (1984). *Features of Yorùbá Oral Poetry*. Ibadan : University Press Limited.
- Ọlúnládé (2001). *Ìlò-èdè*. Lagos: Fọ́lá Printing Press & Publishing Co. Ltd.
- Orímódogúnjẹ, C. (1996). *Lítírésọ̀ Alohùn Yorùbá*. Lagos, Karounwi Nigeria Enterprises.
- Oyébádé, F. (2005). *Àwọn Tíọ̀rì fonólọ̀jì àti Èdè Yorùbá*. *Adéníyí àti Akinlaye (Eds)*. Eritrea: African World Press.
- Oyèrindé, O. àti Alimí, K. (2011). *Àkànlò-èdè àyàwòran nínú Lítírésọ̀ Yorùbá, Màyámì fún Olùkọ̀ àti Akẹ̀kọ̀ Yorùbá*. Ịbàdàn : Standout Publication.
- Riffe, D., Lacy, S. and Varouhakis, M. (2008). *Media System Dependency Theory and Using the Internet for In-depth, Specialized Information* (p. 1-14). <http://www.scripps.ohiou.edu/wjmc/vol11/n-b.html>.